

УДК 373.3.017:028-021.464]:82.0-93(045)

DOI: 10.31499/2307-4914.1(27).2023.278731

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ САМОСТІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ХУДОЖНЬОЇ КНИЖКИ

Ганна Волошина, кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-1039-6056

E-mail: voloshihen@gmail.com

У статті порушується важлива проблема – формування читацької самостійності молодших школярів, оскільки рівень сформованості навичок самостійної роботи з книгою є важливою передумовою інтелектуального, творчого й духовного розвитку особистості.

Автор аналізує об'єктивні й суб'єктивні причини зниження інтересу до читання художньої літератури у молодших школярів; розкриває змістовий аспект поняття «читацька самостійність»; аналізує принципи добору матеріалу для підручників з літературного читання; окреслює коло літературних творів для уроків позакласного читання, які сприяли б розширенню читацьких інтересів та розвитку культури читання; окреслює коло літературознавчих понять, необхідних для усвідомлення молодшими школярами; визначає психолого-педагогічні умови, які сприяють ефективному формуванню читацької самостійності молодших школярів.

Ключові слова: читацька самостійність; читацька діяльність; культура читання; молодші школярі; художня література; літературознавчі поняття; читацький інтерес; психолого-педагогічні умови; літературні жанри; урок позакласного читання.

FORMATION OF READING INDEPENDENCE OF SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF A CHILDREN'S ART BOOK

Hanna Voloshina, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-1039-6056

E-mail: voloshihen@gmail.com

The article raises an important problem – the formation of reading independence of junior schoolchildren, since the level of formation of the skills of independent work with a book is an important prerequisite for the intellectual, creative and spiritual development of the individual.

The author analyzes the objective and subjective reasons for the decline in interest in reading fiction among younger schoolchildren; reveals the content aspect of the concept of “reader independence”; outlines the range of literary works for extracurricular reading lessons that would contribute to the expansion of reading interests and the development of reading culture; outlines the range of literary concepts necessary for junior schoolchildren to understand; determines the psychological and pedagogical conditions that contribute to the effective formation of reading independence of junior schoolchildren.

The article focuses attention on the principles of material selection for textbooks on literary reading: thematic and genre, which involves the selection of works that meet the needs, interests and cognitive

abilities of children of primary school age and at the same time allow them to familiarize themselves with various genre forms; artistic-aesthetic – a selection of works that are marked by artistic perfection, and their content affirms moral-ethical and patriotic values, contributes to the aesthetic and speech development of students; literary – formation of initial knowledge of literary studies.

Keywords: *reading independence; reading activity; reading culture; junior schoolchildren; fiction; literary concepts; reading interest; psychological and pedagogical conditions; literary genres; extracurricular reading lesson.*

В умовах сьогодення – основне завдання закладів середньої освіти полягає у створенні умов для розвитку й самореалізації кожної особистості. І саме ця проблема потребує використання нових резервів її початкової ланки.

У цьому контексті надзвичайно актуальною стала проблема розвитку читацької самостійності молодших школярів, оскільки рівень сформованості навичок самостійної роботи з книгою є важливою передумовою інтелектуального, творчого й духовного розвитку особистості.

Проблемою формування читацької самостійності займалися вітчизняні вчені О. Богданова, О. Жежелей, А. Коваль, В. Мартиненко, М. Наумчук, Т. Олійник, Г. Підлужна, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін. У роботах вони визначили першооснови літературної освіти в початковій школі, обґрунтували основні вимоги до позакласного читання, розглядали шляхи оптимізації уроків класного й позакласного читання.

Мета статті – виявити об'єктивні й суб'єктивні причини зниження інтересу до читання художньої літератури у молодших школярів; окреслити коло літературних творів для уроків позакласного читання, які сприяли б розширенню читацьких інтересів та розвитку культури читання; визначити психолого-педагогічні умови, які сприяють ефективному формуванню читацької самостійності молодших школярів.

Дослідження літературного розвитку молодших школярів засобами дитячої художньої книжки засвідчило про різке зниження відсотка школярів, які читають художні книжки. У чому причина ситуації, що склалася? Чому роль книжки у сучасному житті знизилася, адже вона споконвічно була головним осередком духовного розвитку людства, джерелом інформації, енергії, всього позитивного, життєдайним джерелом, з якого надихалася кожна людина.

Отже, спробуємо виявити об'єктивні й суб'єктивні причини згасання інтересу до художньої літератури. До суб'єктивних причин варто віднести недостатню сформованість навичок читання у молодших школярів, яка не дозволяє у швидкому темпі ознайомитися зі змістом літературного твору; несформованість комунікативних умінь; порушення функцій мовлення; низький рівень культури й гігієни читання.

До об'єктивних причин відносимо насамперед відсутність дитячих періодичних видань; високі ціни дитячих книг, що створює недоступність сучасної дитячої художньої літератури для різних вікових груп школярів; відсутність хрестоматій для позакласного читання, які допомогли б учням ознайомитися з сучасною дитячою художньою літературою.

Однією з актуальних причин зниження інтересу до художньої літератури вважаємо надмірне захоплення школярами гаджетами, комп'ютерними іграми, які увесь свій вільний час присвячують саме їм.

Змінити ситуацію, на наш погляд, може тільки виховання інтересу до читання,

формування переконання в необхідності відчувати користь книги у повсякденному житті людини як неоціненного джерела знань та засобу спілкування між людьми. Отже, завдання школи – формування усвідомлення того, що книги мають величезну силу, яка здатна впливає на інтелектуальну й емоційну сферу людини; спроможна розширювати кругозір, коло читацьких інтересів молодших школярів.

Зміст підручників для літературного читання включає реалізацію таких принципів добору матеріалу: тематично-жанровий, художньо-естетичний, літературознавчий. Урахування означених принципів є визначальним при доборі текстів для підручників.

Тематично-жанровий принцип передбачає добір таких творів, які відповідають насамперед віковим особливостям молодших школярів, викликають у них інтерес, а також надають можливість у процесі читання знайомитися з різними жанрами художньої дитячої літератури.

У змісті нових підручників з літературного читання для 2–4 класів тематика читання торкається навколишній світ: людина, природа, держава, події сучасні й історичні. Однією з найважливіших ознак нового змісту читання є широке жанрове розмаїття творів: усна народна творчість (загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, ігри, казки, легенди, притчі), літературні й авторські казки, байки вітчизняних авторів, оповідання як сучасних українських письменників-класиків, так і письменників минулих століть, які увійшли до підручників з літературного читання, а також твори зарубіжної літератури.

Однією з основних вимог до підручника є художньо-естетична цінність творів. Цей принцип зумовлює відбір творів, які написані талановитими дитячими письменниками й відзначаються художньою довершеністю, а їх зміст утворює морально-етичні й патріотичні цінності, сприяє естетичному й мовленнєвому розвитку учнів.

Для формування читацької самостійності молодшого школяра важливим є літературознавчий принцип.

До кола літературознавчих понять, які має усвідомити молодший школяр, відносимо такі поняття, як тема, ідея, зміст, сюжет, композиція, художній образ, характер, персонаж, образ автора, жанр художнього твору, мовні засоби. Означені поняття засвоюються у процесі практичного елементарного аналізу літературного тексту.

Маємо розуміти, що нові підручники з читання, в яких дотримані принципи добору матеріалу, сприятимуть розвитку читацької самостійності, виховуватимуть культуру читання, розвитку літературних здібностей, усвідомленню тісних взаємин людини й природи, формуванню моральних, патріотичних цінностей.

Виникає інше питання – як же розвивати інтерес учнів до книги, які умови необхідно створити, щоб школяр відчував постійну потребу в читанні, а книгу вважав найкращим другом, де можна знайти відповіді на всі запитання, які виникають? На наш погляд, розв'язати нагальну й важливу проблему допоможе система формування читача, яка поєднувала б у собі мету, зміст, методи, принципи, форми, а також способи впливу на читацькі інтереси молодших школярів засобами предмета літературного класного й позакласного читання. При розробці такої системи варто урахувати умови її успішної реалізації. По-перше, система формування читача, її мета й завдання мають

відображати загальні мету та завдання, які стоять сьогодні перед початковою освітою. Окрім того, «система повинна виконувати такі функції: а) діагностичну (визначати рівень організації читацької діяльності учнів); б) виховну (впливати на процес формування читацьких інтересів школярів); в) інформаційну (забезпечити знання вчителів щодо розвитку читацьких умінь та навичок учнів під час вивчення предмета читання)» [3, с. 4–5].

Говорячи про читацьку самостійність, маємо насамперед визначити змістовий аспект означеного поняття. Отже, це «...інтегративна особистісна якість, яка характеризується наявністю у читача мотивів, що спонукають його звертатися до книжок і системи знань, умінь і навичок, які дають можливість з найменшою затратою сил і часу реалізувати ці мотиви у читанні» [1]. Окрім того, читацька самостійність виявляється в тому, що читач відчуває внутрішню потребу читати, причому за самостійним усвідомленим вибором.

Система становлення читацької самостійності як особистісної якості школяра передбачає, що вона має формуватися й розвиватися, дотримуючись певних етапів: підготовчий, початковий, основний і завершальний. На першому етапі основне завдання вчителя – викликати інтерес до дитячої книги. Тут варто дітям пропонувати книги, у яких багато яскравих малюнків, які вміщують цікаву інформацію для дітей саме такого віку.

На початковому етапі (2 клас) варто розвивати інтерес до самостійного читання, віру в те, що дитина самостійно може осягнути й обсяг, і зміст книги. Тут дуже важлива психологічна підтримка вчителя. Основний етап (3 клас) передбачає вже складніші вимоги. Школяр має вже усвідомлено добирати собі книги для читання. Він також має усвідомити мету читання книг, у яких порушується певна проблема. Звичайно, вона має бути цікава й необхідна школяреві. Але найголовніше на цьому етапі – виробити потребу у самостійному читанні. І на завершальному етапі (4 клас) молодший школяр відчуває потребу систематичного відвідування бібліотеки, користування довідковою літературою; усвідомлений відбір матеріалу для читання.

Отже, організована вчителем правильна читацька діяльність школяра призводить до формування його читацької самостійності. Що це означає? Це значить, що він усвідомлює свої духовні запити й потреби. Він впевнений, що ці потреби можна й необхідно задовольняти. Зокрема, читання книг допоможе йому пізнати світ через потрібну книгу; він усвідомлює, що саме йому в світі книг потрібно; він переконаний, що світ книг широкий і різноманітний; і найголовніше – книга спроможна задовольнити всі його запити; він уміє знайти серед книг ту, яка йому наразі потрібна, прочитати її, сприйняти й усвідомити її зміст, тему й ідею на певному рівні розвитку його читацької самостійності. Звичка користуватися опосередкованою текстовою комунікацією призводить до того, що він звертається до книги не тоді, коли його спонукають до читання, а тоді, коли в нього виникає потреба спілкування з відомими й невідомими персонажами книг, коли виникає інтерес до образного художнього слова, яке здатне викликати нові почуття й емоції.

Але дитина відрізняється від дорослої людини тим, що вона буде читати лише той літературний твір, якій їй подобається. Отже, щоб викликати потребу в неї читати саме цю книгу, учителеві варто зацікавити книжкою, допомогти дитині переконатися в тому, що саме ця книжка готова «розмовляти» з нею й від цього школяр отримає

радість і користь і від уміння читати, і від уміння спілкуватися з персонажами. Якщо вчитель зуміє правильно організувати роботу, то бажання самостійно ознайомитися з книжкою, обов'язково прийде до кожної дитини.

І тут важливо, щоб дитина не розгубилася, не злякалась книжки та не розчарувалась у власній читацькій діяльності. А тому варто, щоб школяр опанував мінімум елементарних знань про мову книжки, навчився за певними ознаками знаходити потрібну книгу, допомогти йому успішно пройти шлях самостійного виділення зовнішніх ознак змісту спочатку на обкладинці і в тексті, а потім поступово усвідомлювати її основну тему, тематику, проблеми, які порушує автор. І якщо дитина відчує радість, отримає задоволення від того, що про щось нове дізналася, щось нове відчула, чогось нового навчилася – це стане стимулом для нових кроків опанування типом правильної читацької діяльності.

Отже, якщо книга, окрім пізнання чи інформаційної наповненості приносить дитині радість і насолоду від спілкування з книгою, то ставлення до читання стає одним із показників розвитку школярів; їхнє читання наповнюється конкретним змістом.

Формування й розвиток читацької культури молодших школярів, вироблення уміння емоційно-ціннісного ставлення до змісту прочитаного, формування почуттєво-емоційної сфери дитини засобами художнього слова – головне завдання початкового курсу літератури й воно має реалізуватися на уроках позакласного читання. Вони насамперед покликані прилучити дитину до цікавого й прекрасного світу книг, на які в програмі з читання відведено спеціальні години. Основні завдання організації позакласного читання: формування й розвиток читацької самостійності; розвиток уміння самостійно орієнтуватись у доступній дитячій літературі; сприймати й усвідомлювати не лише зміст книги, а й художні образи, завдяки яким створюються ті чи інші картини; знаходити потрібну інформацію в різних джерелах.

Вони слугують основною формою розвитку читацької самостійності, є неоціненне джерело знань, засіб передачі інформації прийдешніх поколінь, а також досягнень в галузі науки й культури. І тут перед учителем постає інша проблема – які книги сучасно літератури добирати для самостійного читання?

Об'єктивним показником сформованості читацької самостійності школяра є стійкий інтерес, необхідність і спроможність читати книги за усвідомленим власним вибором.

Зовнішніми виявами рівня сформованості основ читацької самостійності є: інтерес до читання; знання широкого кола доступних для його віку книжок; рівень сформованості навичок користування основними прийомами роботи з книжкою.

Читацька самостійність відзначається наявністю в читача насамперед мотивів систематичного звернення до книг та наявністю системи знань, умінь і навичок, які допомагають йому реалізувати свої мотиви відповідно до власної й суспільної необхідності.

Часто у дискусіях про сучасну дитячу літературу можна почути твердження, що на сьогодні в Україні немає літератури для дітей або принаймні вона або ж недоступна у фінансовому плані для більшості школярів; або ж не відповідає основним вимогам, які висуваються до дитячої літератури; не несе інформаційного навантаження; й не відповідає естетичним смакам сучасного школяра; в ній не порушуються проблеми, які могли б викликати інтерес.

А тим часом видавництво «Веселка», «Видавництво Старого Лева», видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» і в такий складний час видає твори для дітей.

Книги, видані в означених видавництвах, доводять, що в Україні є література для дітей, вона має глибоке національне коріння, відрізняється багатими традиціями й розвивається в органічній єдності з усією літературою. Для ознайомлення молодших школярів з творами сучасних вітчизняних та зарубіжних письменників, нами були укладені «Хрестоматії з літературного читання» для 2-го, 3-го, 4-го класів початкової школи [6; 7; 8], пропонувані й затверджені рішенням Колегії МОН від 4 серпня 2016 року для оновлення кола читання молодших школярів і для формування читацької самостійності.

Добираючи твори сучасних авторів, ми керувалися насамперед тим, щоб дотриматися тематично-жанрового, художньо-естетичного, літературознавчого принципів. А найголовніше – в них порушувалися проблеми, які є важливі для школярів. У хрестоматіях для кожного класу були вміщені портрети письменників і короткі відомості про їхній життєвий і творчий шлях. Така інформація, на наш погляд, мала б зацікавити школярів і викликати бажання читати їхні твори. Викликало інтерес і те, що більшість відомих письменників народилися у 80-ті роки і сьогодні є ще досить молодими.

Отже, до хрестоматій були дібрані твори В. Голобородька, І. Андрусика, В. Вздольської, Д. Кузьменка, Г. Вдовиченко, Зірки Мензатюк, К. Бабкіної, Л. Денисенко, О. Караванської, М. Павленко (3 клас); О. Мамчич, С. Кочубей, Г. Ткачук, І. Роздобудько, Ю. Смаль і багато інших (4 клас). Деякі з них вже були відомі широкому загалу читачів, деякі – стали відкриттям для школярів. Також були дібрані твори зарубіжних письменників: І. Вайброу, Д. Стронга, Н. Умерова, П. Маар, М. Парр.

Зрозуміло, що лише читання й аналізу змісту творів недостатньо для того, щоб сформував читацьку самостійність і виховати активного читача. Необхідно оптимізувати освітній процес початкової ланки освіти. Ми, враховуючи сучасні вимоги, виокремили психолого-педагогічні умови, які сприятимуть підвищенню рівня читацької самостійності школярів. Це насамперед упровадження елементів педагогіки співробітництва на уроках позакласного читання через організацію спільної діяльності вчителя й школярів на умовах партнерства; урізноманітнення видів уроків позакласного читання (урок, де аналізується художній твір одного письменника, групи письменників, об'єднаних однією темою, урок аналізу періодичної преси); широке використання ігрових форм у процесі проведення уроків; створення проблемних ситуацій у процесі аналізу творів; створення відповідного емоційного настрою на уроках; виховання дбайливого ставлення до книги; матеріальне забезпечення занять.

Отже, для оптимізації процесу формування читацької самостійності молодших школярів необхідно виявити об'єктивні й суб'єктивні причини згасання інтересу до художньої літератури; окреслити коло літературних творів для уроків позакласного читання, які сприяли б розширенню читацьких інтересів та культури читання; у процесі укладання підручників дотримуватися тематичного-жанрового, художньо-естетичного, літературознавчого принципів; дотримуватися етапів становлення читацької самостійності молодшого школяра; враховувати психолого-педагогічні умови, які сприятимуть підвищенню рівня читацької самостійності школярів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї актуальної проблеми. Зокрема, більш системного й глибокого вивчення та узагальнення потребує проблема підготовки учителів початкових класів до формування читацької самостійності молодших школярів в умовах Нової Української Школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія педагогічна. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. XIII. 252 с.
2. Іванова Л. І., Петух О. Літературознавча робота у 1–4 класах. *Початкова школа*. 2006. № 8. С. 13–16.
3. Ісаєва О. О. Організація та розвиток читацької діяльності школярів: посібник для вчителя. Київ: Ленвіт, 2000. 184 с.
4. Підлужна Г. Позакласне читання молодших школярів: реалії та перспективи. *Початкова школа*. 2004. № 6. С. 56–59.
5. Ткачук Г. П. Дитяча книжка і проблеми становлення читацької самостійності у молодших школярів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія педагогічна*. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. XIII. С. 66–70.
6. Хрестоматія з літературного читання для 2 класу початкової школи: навч. посіб. для молодших школярів та учителів початкової школи / уклад. Волошина Г. П., Роєнко Л. М. Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. 60 с.
7. Хрестоматія з літературного читання для 3 класу початкової школи: навч. посіб. для молодших школярів та учителів початкової школи. Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. 68 с.
8. Хрестоматія з літературного читання для 4 класу початкової школи: навч. посіб. для молодших школярів та учителів початкової школи / уклад. Волошина Г. П., Роєнко Л. М. Умань: ВПЦ «Візаві», 2016. 86 с.

REFERENCES

1. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia pedahohichna. (2007) Kamianets-Podilskyi, issue XIII [in Ukrainian].
2. Ivanova L. I., Pietukh O. (2006). Literaturoznavcha robota u 1–4 klasakh. *Pochatkova shkola*, 8, 13–16 [in Ukrainian].
3. Isaieva O. O. (2000). Orhanizatsiia ta rozvytok chytatskoi diialnosti shkoliariv. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
4. Pidluzhna H. (2004). Pozaklasne chytannia molodshykh shkoliariv: realii ta perspektyvy. *Pochatkova shkola*, 6, 56–59 [in Ukrainian].
5. Tkachuk H. P. (2007). Dytiacha knyzhka i problemy stanovlennia chytatskoi samostiinosti u molodshykh shkoliariv. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia pedahohichna*, issue XIII. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].
6. Khrestomatiia z literaturnoho chytannia dlia 2 klasu pochatkovoii shkoly. (2016). Voloshyna H. P., Roienko L. M. (Eds.). Uman [in Ukrainian].
7. Khrestomatiia z literaturnoho chytannia dlia 3 klasu pochatkovoii shkoly. (2016). Voloshyna H. P., Roienko L. M. (Eds.). Uman [in Ukrainian].
8. Khrestomatiia z literaturnoho chytannia dlia 4 klasu pochatkovoii shkoly. (2016). Voloshyna H. P., Roienko L. M. Uman [in Ukrainian].